

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАУКА МАЙБУТНЬОГО

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ СТУДЕНТІВ,
АСПРАНТІВ ТА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

Випуск 2(10), 2022

Мукачево

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Мукачівського державного університету
(Протокол №10 від 19.12.2022 р.)

Головний редактор:

Гоблик Володимир Васильович – доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, перший проректор, Мукачівський державний університет

Заступник головного редактора:

Молнар Тетяна Іванівна – голова Наукового товариства студентів, аспірантів, молодих вчених, Мукачівський державний університет

Відповідальний секретар:

Гранчак Олена Василівна, Мукачівський державний університет

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Кабаций Василь Миколайович – к. ф-м. н., доцент;

Кобаль Василь Іванович – к. пед. н., доцент, проректор з науково-педагогічної роботи;

Козарь Оксана Петрівна – д-р. т. н., академік Української технологічної академії (м. Київ), професор кафедри інженерії, технологій та професійної освіти;

Корнієнко Інокентій Олексійович – д-р. психол. н., професор, доцент кафедри психології;

Лужанська Тетяна Юріївна – к. географічних наук, доцент;

Малець Олександр Омелянович – д-р. і. н., доцент;

Мілашовська Ольга Іванівна – д-р. е. н., професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної та музейної справи;

Моргун Алла Володимирівна – к. філол. н., доцент кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій;

Попович Наталія Михайлівна – д-р. пед. н., доцент, завідувач кафедри музичного мистецтва;

Прокопович Лідія Сигізмундівна – к. філол. н., доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін та соціальних комунікацій;

Проскура Володимир Федорович – д-р е. н., професор;

Реслер Марина Василівна – д-р е. н., професор, академік Академії економічних наук, декан факультету економіки, управління та інженерії;

Стегней Маріанна Іванівна – д-р. е. н., професор кафедри економіки та фінансів;

Теличко Наталія Вікторівна – д-р. пед. н., професор, завідувач кафедри англійської мови, літератури з методиками навчання;

Товканець Ганна Василівна – д-р пед. н., професор, завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти;

Фізеші Октавія Йосипівна – д-р. пед. н., професор кафедри педагогіки дошкільної, початкової освіти та освітнього менеджменту;

Черепаня Наталія Іванівна – к. пед. н., доцент, завідувач кафедри дошкільної та спеціальної освіти;

Черничко Тетяна Вікторівна – д-р. е. н., професор, завідувач кафедри економіки та фінансів.

УДК 373.3.091.2:373.3.015.31:001.82(045)

Молнар Т.І.**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики початкової освіти,****Мукачівський державний університет****Долгош Н.М.****здобувачка вищої освіти****спеціальність 013 «Початкова освіта»,****другий (магістерський) рівень вищої освіти,****Мукачівський державний університет**

РОЗВИВАЛЬНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: КАТЕГОРІЙНО-ДЕФІНІТИВНИЙ АНАЛІЗ

Статтю присвячено проблемі розвивального освітнього середовища початкової школи. Акцентовано увагу на тому, що розвивальне освітнє середовище є важливим чинником особистісного розвитку молодшого школяра. На основі аналізу наукової літератури проаналізовано різні підходи до тлумачення категорій, як от: «середовище», «освітнє середовище», «розвивальне навчання» та визначено поняття «розвивальне освітнє середовище».

Ключові слова: *середовище, освітнє середовище, розвивальне навчання, розвивальне освітнє середовище, початкова школа.*

The article is devoted to the problem of the developmental educational environment of the primary school. Attention is focused on the fact that the developmental educational environment is an important factor in the personal development of a junior high school student. Based on the analysis of scientific literature, various approaches to the interpretation of categories, such as: "environment", "educational environment", "developmental learning" were analyzed and the concept of "developmental educational environment" was defined.

Key words: *environment, educational environment, developmental learning, developmental educational environment, primary school.*

Серед чинників, що впливають на розвиток особистості, вагоме місце займає середовище дитини. У цьому контексті важливо не лише забезпечити учнів системою галузевих знань, а й навчити їх самостійно здобувати потрібну інформацію, осмислювати її, робити висновки та приймати відповідальні

рішення, забезпечувати розвиток пізнавального інтересу до навчальної діяльності. Досягненню цієї мети сприяє розвивальне освітнє середовище початкової школи як один із чинників особистісного розвитку молодшого школяра.

Проблему розвивального освітнього середовища, його понятійно-категоріальний апарат досліджували Н. Щуркова (освітнє середовище як фактор виховного впливу); В. Бедерханова (освітнє середовище як фактор особистісно-професійного становлення); В. Ясвін (формування особистості в освітньому середовищі); В. Рубцов (освітнє середовище як форма співробітництва суб'єктів навчання); Н. Гонтаровська (освітнє середовище як фактор розвитку особистості школяра); А. Цимбалару (педагогічне проектування освітнього простору в школі I ступеня).

Найбільш загальним поняттям, за допомогою якого розкриваємо сутність розвивального освітнього середовища, є дефініція «*середовище*», її використовують в дослідженнях багатьох наукових дисциплін.

Середовище – поняття міжпредметне та багатозначне, проте не має чіткого й однозначного визначення в науці. Слово «середовище» походить зі стародавнього французького слова «*milieu*», що означає «оточувати» [5]. У давньогрецькій філософії поняття «середовище» означало «фізис» – єдине ціле, світ і людина в їхніх взаємозв'язках. У сучасному філософському розумінні «середовище» розглядають як простір і матеріал для розвитку.

Середовище – це оточення, сукупність природних, предметних та соціальних умов, в яких дитина зростає, опановує науку життя, стає компетентною особистістю з притаманними їй індивідуальними особливостями. Це поле соціальної і культурної діяльності, образ життя, сфера передачі і закріплення соціального досвіду, культури, субкультури, розвитку творчості [2]. Отже, оперуючи поняттям «середовище», мають на увазі все, що оточує людину.

В. Буряк вважає, що середовище – це те, серед чого перебуває суб'єкт, за допомогою чого формується його спосіб життя, що опосередковує його розвиток, і «усереднює» особу [1].

Середовище – сукупність умов, що оточують людину та взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Середовище може бути найближчим (родина, сім'я, родичі, друзі), далеким (суспільний устрій), зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне.

Уперше термін «середовище» у суто соціологічному значенні використав французький філософ І. Тен. Він визначив середовище не тільки як зовнішні, видимі умови, а й як «загальний стан умов», тобто характер, світогляд людей конкретної епохи: «рід, кількість і якість думок, що містяться в голові людини».

Структурно соціальне середовище є складним багатокомпонентним утворенням. Розрізняють соціальне середовище у широкому розумінні (як загальне поняття) та у вузькому (як одиничне поняття). Загальне позначається дефініцією макросередовище (від грец. μακρός – великий) та охоплює виробничі сили, матеріальні й ідеологічні відносини, класи і соціальні верстви (до нього належать учні, педагоги, студенти), нації, системи виховання, засоби масової інформації. У вузькому розумінні, як одиничне поняття, «соціальне середовище» репрезентують дефініцією мікросередовище (від грец. μικρός – малий). У контексті нашого дослідження таким є безпосереднє соціальне оточення учня – сім'я, учнівський колектив, неформальна група (коло однолітків), колектив закладу освіти, позашкільні установи, громадські організації за місцем проживання та навчання, неформальні об'єднання за інтересами тощо). Мікросередовище є сполучною ланкою між особистістю і суспільством, саме його особливості визначають рівень і характер можливостей для самоактуалізації, саморозвитку та самореалізації, прояву індивідуальних здібностей і творчого розвитку особистості школяра.

Малафійк І. середовищем пропонує називати «частину соціокультурного простору, зону взаємодії освітніх систем, їх елементів, освітнього змісту і суб'єктів освітніх процесів». При цьому основними параметрами середовища є відносини, цінності, символи, предмети [4].

Роціна С. середовище визначає як «особливе поєднання внутрішніх процесів розвитку і зовнішніх умов, що зумовлюють динаміку розвитку і нову якісну освіту» [6, с. 35]. Авторка зазначає, що важливо зрозуміти характер переживання дитини, яка перебуває в середовищі, характер її ставлення до середовища. Дослідниця здійснює пошук організації середовища за двома напрямками: духовно-просторовим і предметно-просторовим, що забезпечують не лише ставлення дитини до середовища, але і її активність в ньому [6].

Серед дефініцій дослідження важливим є поняття «*освітнє середовище*».

«Педагогіка середовища», що набула розвитку в 20-30-х роках минулого століття (М. Йорданський, С. Каменев, С. Шацький), вивчала проблеми взаємодії дитини, середовища і різних аспектів її «педагогізації».

Загальноприйнятим є розуміння освітнього середовища як сукупності об'єктивних умов, факторів, компонентів, що сприяють успішному функціонуванню освіти.

В сучасній педагогіці освітнє середовище трактують як частину соціокультурного простору, зону взаємодії освітніх систем, навчального матеріалу і суб'єктів освітнього процесу, а також все те, що здійснює вплив на навчання, виховання і розвиток людини.

На думку Г. Сороки, у системі «школа» під освітнім середовищем треба розуміти цілісну якісну характеристику внутрішнього життя школи, у якій визначено конкретні завдання, вибрано засоби, за допомогою яких ці завдання вирішують.

Фруктова Я. послуговується поняттям «інформаційне навчальне середовище» і характеризує його як системно організовану сукупність організаційно-педагогічних, дидактико-психологічних, комунікаційних і програмно-технічних засобів та заходів цілеспрямованого процесу навчання як основи цілісного професійного, загальноінтелектуального, культурного, духовного і соціального розвитку особистості; як природне або штучно створене соціокультурне оточення учня, що містить різні види засобів і змісту освіти, які здатні забезпечити його продуктивну пізнавальну діяльність [8].

На думку Н. Сироветник, освітнє середовище – це форма співробітництва (комунікативна взаємодія) [7]. Вихідним положенням цього підходу до освітнього середовища є розуміння того, що необхідною умовою розвитку особистості є її участь у спільній діяльності з іншими учасниками освітнього процесу.

Так, О. Керницький узагальнює різноманітні підходи до визначення поняття «освітнє середовище навчального закладу» та розглядає його як сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують саморозвиток вільної і активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини. Освітнє середовище, на думку цього автора, виступає функціональним і просторовим об'єднанням суб'єктів освіти, між якими встановлюються тісні різнопланові групові взаємозв'язки, і може розглядатися як модель соціокультурного простору, в якому відбувається становлення особистості [3].

У результаті досліджень Г. Атанов робить висновок, що освітнє середовище – це система впливів і умов формування особистості за заданим взірцем, а також можливостей для її розвитку, що є в соціальному і просторово-предметному оточенні.

Поняття «освітнє середовище», як відзначає В. Бутенко, – одне з ключових для психолого-педагогічної науки. Слід ураховувати основні потреби і можливості розвитку, які забезпечують гармонійне виховання особистості. Це можливість задоволення таких потреб: фізіологічних; засвоєння норм та ідеалів; любові, пошани; праці, значущої діяльності; збереження і підвищення самооцінки; пізнавальної потреби в особливій галузі інтересів; в естетичному оформленні навколишнього оточення; в самостійному впорядкуванні індивідуальної картини світу; в оволодінні все більш високим рівнем майстерності; в самоактуалізації та ін.

Отже, у науковій літературі поняття «освітнє середовище» розглядається, по-перше, у вимірах соціальної педагогіки як єдність дій закладів освіти, сім'ї, позашкільних державних та громадських установ, інформаційно-культурного середовища; по-друге, як сукупність матеріальних вимог у відповідності з педагогічними, ергономічними, санітарно-гігієнічними вимогами до освітнього процесу; по-третє, як різноманітний, різнорівневий світ, який оточує людину, формує її уявлення про цей світ, ставлення до людей, навколишньої дійсності. При цьому, вчені зазначають, що освітнє середовище обов'язково має бути розвивальним.

Центральною дефініцією дослідження є поняття *«розвивальне освітнє середовище»*.

Теоретико-методологічною основою для визначення сутності означеного поняття є концепції сучасних дослідників, які розглядають різні аспекти категорії «середовище» (Л. Буєва, В. Петровський, І. Якиманська), «освітній простір» (А. Валицька, Б. Ельконін, І. Фрумін), «виховний простір», «виховна система» (Л. Новикова, Н. Селиванова), «творче освітнє середовище» (В. Ясвін), «чинники розвитку навчального середовища» (О. Кіліченко), «освітнє середовище професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи» (О. Ярошинська, А. Цимбалару).

Розвинути – означає посилити, дати можливість проявитися та зміцнитися, набути зрілої форми, відповідної певному віку, окультурити, використати всі можливості для вдосконалення когось / чогось. За цією логікою розвивальним є таке предметне, природне та соціальне середовище, яке не гальмує природних життєвих виявів особистості, сприяє їх реалізації, становленню, вдосконаленню.

У широкому контексті розвивальне освітнє середовище являє собою будь-який соціокультурний простір, у рамках якого стихійно або з різним ступенем організованості здійснюється процес розвитку особистості.

З позицій психологічного контексту, на думку Л. Виготського, П. Гальперіна, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Занкова, О. Леонтьєва, розвивальне середовище – це певним чином упорядкований освітній простір, в якому здійснюється розвивальне навчання.

У педагогіці під терміном «розвивальне освітнє середовище» початкової школи розуміють комплекс матеріально-технічних, санітарно-гігієнічних, ергономічних, естетичних, психолого-педагогічних умов, що забезпечують організацію життя і навчання учнів, їх розвиток.

Щоб освітнє середовище мало розвивальний характер, воно повинно забезпечити комплекс можливостей для саморозвитку суб'єктів освітнього процесу (дітей і педагогів). Такий комплекс, на думку Н. Сироветник, включає

три структурні компоненти: просторово-предметний (приміщення для занять); соціальний (характер взаємодії суб'єктів навчальної діяльності); психодидактичний (зміст і методи навчання, обумовлені метою і завданням освітнього процесу) [7].

Розвивальне освітнє середовище передбачає спрямованість принципів, методів, форм організації освіти й навчання на досягнення найбільшої ефективності розвитку пізнавальних можливостей учнів. Спираючись на незавершені цикли психічного розвитку дитини, розвивальне середовище формує розумові здібності, самостійність, інтерес до навчання тощо.

Кулюткін Ю., досліджуючи особливості формування розвивального освітнього середовища, обґрунтовує його вплив на розвиток особистості. Формування розвивального освітнього середовища означає орієнтацію змісту, форм, методів, засобів, характеру взаємодії учасників освітнього процесу на особистість учня, що сприяє розвитку його інтелектуального, творчого, духовного потенціалу, емоційно-вольових якостей, мислення, загальної культури, формуванню здатності особистості до самостійної, активної діяльності.

Основою розвивального освітнього середовища початкової школи є розвивальне навчання. Сьогодні використання терміну «розвивальне навчання» різноманітне. Наведемо деякі твердження, які характеризують це поняття:

- розвивальне навчання – це управління вчителем психічним розвитком учня;
- розвивальне навчання – це навчання, яке йде попереду розвитку (Л. Виготський);
- розвивальне навчання – напрям у теорії і практиці освіти, який орієнтує на розвиток фізичних, пізнавальних і моральних здібностей учнів шляхом використання їх потенційних можливостей;
- розвивальне навчання – це цілеспрямований організований, планомірно і систематично здійснюваний процес удосконалення властивостей особистості учня, спрямований на якісну зміну структури особистості, що формується.

Ураховуючи вищесказане, розвивальне освітнє середовище трактуємо як систему впливів та умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в його просторово-предметному, психолого-дидактичному, пізнавально-мотиваційному та соціально-комунікаційному компонентах. Таке визначення підкреслює особливе методологічне значення поняття «можливості», яке зацентроване на ролі самої особистості в засвоєнні

ресурсів середовища, оскільки його визначають специфічними властивостями середовища і властивостями самого суб'єкта.

Таким чином, на основі аналізу наукової літератури проаналізовано різні підходи до тлумачення основних понять дослідження, зокрема: «середовище», «освітнє середовище», «розвивальне навчання» та визначено поняття «розвивальне освітнє середовище». Розвивальне освітнє середовище – відносно нове поняття, що ввійшло в тезаурус педагогіки та психології лише в останнє десятиліття. Його зміст не можна вважати однозначно визначеним і сталим, але більшість фахівців використовують поняття розвивального освітнього середовища для цілісного опису специфічних особливостей конкретного закладу освіти. Узагальнення різноманітних підходів до визначення означеної категорії дозволяє зробити висновок, що розвивальне освітнє середовище – сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують саморозвиток вільної й активної особистості, реалізацію її творчого потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Буряк В. Методологічні основи розвивального навчання / В. Буряк // Рідна школа. – 2009. – № 5/6. – С. 3–7.
2. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н. П. Волкова. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – 576 с.
3. Керницький О. М. Освітнє середовище вищого навчального закладу як педагогічний феномен / О. М. Керницький // Проблеми інженерно-педагогічної освіти. – 2013. – № 38–39. – С. 43–50.
4. Малафійк І. В. Дидактика новітньої школи: навчальний посібник / І. В. Малафійк. – К.: ВД «Слово», 2014. – 632 с.
5. Психологія особистості: словник-довідник / за ред. П. П. Горностая, Т. М. Титаренко. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
6. Роціна С. М. Розвивальне освітнє середовище навчального закладу як умова особистісного розвитку учнів / С. М. Роціна // Педагогічний альманах: зб. наук. пр. / ред. кол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон: РІПО, 2011. – Вип. 12, Ч. 1. – С. 34–38.
7. Сироветник Н. О. Організація виховного середовища в початкових класах: навч.-метод. посібник / Н. О. Сироветник. – К.: Володарка, 2009. – 100 с.
8. Фруктова Я. С. До питання проектування сучасного освітнього середовища / Я. С. Фруктова // Освітнє середовище як методична проблема: зб. наук. пр. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С. 72–73.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>